

Наталя Грабовенко

Міжрегіональна Академія управління персоналом

Міжнародні стандарти імплементації автономії закладів вищої освіти

У статті проведено аналіз основних міжнародних нормативно-правових актів спрямованих на реалізацію автономії закладів вищої освіти. Зазначено, що заплановане створення єдиного європейського простору вищої освіти та підвищення престижу європейської системи вищої освіти у світі буде в цілому реалізоване. Наголошено, що кінцевий результат планується досягти за рахунок вирішення таких завдань: ухвалення системи наукових ступенів; організація вищої освіти з двох циклів; установа єдиної системи залікових одиниць; підвищення мобільності, автономності та забезпечення академічної свободи для студентів і викладачів; розвиток європейського співробітництва у сфері забезпечення якості освіти; збереження культурної та мовної різноманітності, своєрідності національних систем вищої освіти та автономії закладів вищої освіти. Виділено головні принципи функціонування університетів, до яких віднесено: університетську автономність, що виконує функцію осмислення дійсності з метою поширення культури через викладання та наукові дослідження; університетську незалежність від економічної, політичної та ідеологічної влади; суттєвий зв'язок наукових досліджень та викладання; досягнення за допомогою цього відповідності у потребах суспільства та економіки; свобода досліджень, навчання, викладання; виконання місії за умови дотримання вимог взаємної волі: університетів та влади; відмова від нетерпимості й разом з цим підтримання діалогу, становлення університетів як місця зустрічі викладачів, що здатні до передачі своїх знань, а також студентів, що мотивовані до їх засвоєння; збереження та передача цінностей європейського гуманізму; реалізація головних завдань у контексті досягнення загальних знань поза географічними та політичними межами, взаємне пізнання та взаємодія культур

Ключові слова: державне управління, вища освіта, автономія, заклади вищої освіти, міжнародні стандарти, університетська незалежність, університетська автономія

Natalia Hrabovenko

Interregional Academy of Personnel Management

International implementation standards autonomy of higher education institutions

The article analyzes the main international regulations aimed at implementing the autonomy of higher education institutions. It is noted that the planned creation of a single European higher education area and increase the prestige of the European higher education system in the world will be fully implemented. It is emphasized that the final result is planned to be achieved by solving the following tasks: adoption of the system of scientific degrees; organization of higher education in two cycles; establishment of a single system of credit units; increasing mobility, autonomy and ensuring academic freedom for students and teachers; development of European cooperation in the field of quality assurance of education; preservation of cultural and linguistic diversity, originality of national higher education systems and autonomy of higher education institutions. The main principles of functioning of universities are singled out, which include: university autonomy, which performs the function of understanding reality in order to spread culture through teaching and research; university independence from economic, political and ideological power; a significant link between research and teaching; achieving compliance with the needs of society and the economy; freedom of research, teaching, learning; fulfillment of the mission subject to compliance with the requirements of mutual will: universities and authorities; rejection of intolerance and at the same time maintaining dialogue, the formation of universities as a meeting place for teachers who are able to transfer their knowledge, as well as students who are motivated to learn them; preservation and transmission of the values of European humanism; realization of the main tasks in the context of achieving general knowledge beyond geographical and political borders, mutual knowledge and interaction of cultures.

Key words: public administration, higher education, autonomy, higher education institutions, international standards, university independence, university autonomy

Постановка проблеми.

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту,

запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних

здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору.

Роль автономії ЗВО на сучасному етапі розвитку нашої держави визначається завданнями інтеграції України у світовий економічний, політичний і освітній простір, послідовним переходом до демократичної й правової держави, ринкової економіки, необхідністю виходу з кризи та подолання відставання країни від світових тенденцій економічного, соціального та інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання державного управління освітою знайшли відображення в роботах багатьох вітчизняних дослідників, а саме: В. Андрущенко, В. Бесчастного, І. Вакарчука, Л. Гаєвської, В. Журавського, В. Крижка, В. Лугового, І. Лопушинського, Т. Лукіної, К. Майстренко, Ю. Молчанової, Р. Науменко, Л. Паращенко, Н. Протасової, Н. Синициної, І. Семенець-Орлової та ін.

Дослідженню теоретичних і практичних аспектів проблем автономії ЗВО, складових та механізмів її реалізації у сфері освіти значну увагу надано в працях визначних вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема: В. Брюховецького, Л. Вербицької, Л. Васечко, А. Галаган, А. Гретченка, Л. Зеленської, М. Карпенка, Н. Кузьміної, А. Павленка, Є. Сінкевича, Д. Шовалієва та ін.

Мета статті визначення та аналіз міжнародних стандартів впровадження автономії закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу.

Якість сучасного суспільства безпосередньо пов'язана з якістю вищої освіти, яка багато в чому визначається рівнем автономії в установах вищої освіти, а також автономного статусу ЗВО відносно до держави.

Варто наголосити, що декларації та угоди являють собою найбільш наочний показник для втілення в життя ідей автономії ЗВО в освіті, що закріплюють конкретні цілі, функції, завдання та формати в інтеграційній діяльності держав.

Розглянемо основні документи послідовно.

Першим кроком на шляху побудови єдиної Європи Знання стала Сорбонська декларація (1998), підписана міністрами освіти чотирьох країн (Франції, Німеччини, Італії та Великобританії) (Сорбонська декларація, 1998). Декларація відображала прагнення створити в Європі єдиний простір з метою поширення знань, який спиратиметься на інтелектуальну, соціальну, культурну, технічну основу. ЗВО ставали лідерами в цьому процесі. Основна ідея Декларації – створити відкриту, незалежну систему вищої освіти в Європі, що зможе зберегти культурну різноманітність та особливості країн, а також сприяти створенню єдиного простору для викладання та навчання, в якому студенти й викладачі матимуть необмежену можливість пересування й тісної співпраці.

Згідно з Лісабонською конвенцією, яка підготовлена ЮНЕСКО спільно з Радою Європи (квітень 1997 року), втіленню цієї ідеї в реальність мало сприяти:

- єдина система залікових одиниць (ECTS – European Credit Transfer System), що покликана стати засобом для забезпечення мобільності викладачів і студентів;

- визнання кваліфікацій, термінів навчання вищої освіти між європейськими країнами.

Пропонована дворівнева структура освіти аналогічна структурам, сформованим після реформ у Німеччині та Австрії, де нові навчальні програми, що передбачають одержання ступеня (бакалавра та магістра), були введені поряд з існуючими програмами. Подібні новації впроваджені і в таких країнах, як Італія, Франція, Фінляндія, Данія та Нідерланди (Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні, 1997).

В Італії (місто Болонья) в червні 1999 року відповідальні за діяльність сфери вищої освіти міністри 29 європейських країн підписали декларацію, що тепер називається Болонською.

У Декларації було визначено 3 головні цілі країн-учасників: міжнародна конкурентоспроможність студентів та випускників у Європі; їх соціальна, навчальна, професійна мобільність, конкурентоспроможність на ринку праці.

Заплановане створення єдиного європейського простору вищої освіти та підвищення престижу європейської системи вищої освіти у світі буде в цілому реалізоване.

Цей кінцевий результат планується досягти за рахунок вирішення таких завдань: ухвалення системи наукових ступенів; організація вищої освіти з двох циклів; установа єдиної системи залікових одиниць; підвищення мобільності, автономності та забезпечення академічної свободи для студентів і викладачів; розвиток європейського співробітництва у сфері забезпечення якості освіти; збереження культурної та мовної різноманітності, своєрідності національних систем вищої освіти та автономії ЗВО (Гусева).

Саламанкська угода прийнята в березні 2001 року і стосувалася таких питань, як автономія університетів, вища освіта на основі досліджень, культурне розмаїття, привабливість і конкурентоспроможність європейської освіти (Вища освіта, Болонський та Сорбонський процеси). В Саламанці були об'єднані дві організації, які представляли європейські університети, і на їх основі утворена Асоціація європейських університетів (EUA). До складу EUA увійшли 30 Конференцій ректорів і членами її стали близько 600 університетів із 45 європейських країн.

Підписання Празького комюніке відбулося через два роки після Болоньї (у травні 2001 року) з метою встановлення напрямів і пріоритетів розвитку Болонського процесу на найближчі роки (Вища освіта, Болонський та Сорбонський процеси). Слід зазначити певні відмінності між зустріччю в Празі і двома попередніми заходами в Сорбоні і Болоньї. У Празькій зустрічі брали участь не тільки міністри вищої освіти, а й академічне співтовариство, представлене членами щойно утвореної Асоціації європейських університетів, а також студентами, представниками яких були члени Національних студентських союзів Європи (ESIB). У Празькому комюніке міністри віддали належне заходам, вжитим для досягнення цілей Болонської декларації. Базові завдання та функції Болонської декларації були доповнені такими Празькими положеннями: визнання важливості безперервного навчання протягом усього життя; необхідність участі в Болонському процесі ЗВО і студентських організацій. Вони повинні долучатися до цієї діяльності як компетентні, активні і рівноправні партнери. До розробки та впровадження навчальних програм мають залучатися студентські організації, навчальні програми повинні забезпечувати якісних знань, розвиток професійних

навичок, що необхідні для працевлаштування; орієнтир на підвищення привабливості, конкурентоспроможності вищої освіти в Європі за рахунок пропозиції різного профілю програм, розроблених разом різними країнами, визначення перспектив з метою розвитку транснаціональної освіти.

У Празькому комюніке був зафіксований статус студентів як повноправних членів спільноти вищої освіти, а також уперше були заявлені нові концептуальні положення, такі, як «соціальні аспекти Болонського процесу» і «вища освіта як суспільне благо» (Вища освіта, Болонський та Сорбонський процеси).

У Болонському університеті прийнята Хартія університетів (Magna Charta Universities – MCU). В якій підкреслено особливу роль університетів у сучасному світі як центрів культури, знань, досліджень. До головних принципів функціонування університетів віднесено: університетську автономність, що виконує функцію осмислення дійсності з метою поширення культури через викладання та наукові дослідження; університетську незалежність від економічної, політичної та ідеологічної влади; суттєвий зв'язок наукових досліджень та викладання; досягнення за допомогою цього відповідності у потребах суспільства та економіки; свобода досліджень, навчання, викладання; виконання місії за умови дотримання вимог взаємної волі: університетів та влади; відмова від нетерпимості й разом з цим підтримання діалогу, становлення університетів як місця зустрічі викладачів, що здатні до передачі своїх знань, а також студентів, що мотивовані до їх засвоєння; збереження та передача цінностей європейського гуманізму; реалізація головних завдань у контексті досягнення загальних знань поза географічними та політичними межами, взаємне пізнання та взаємодія культур (MCU).

Для здійснення зазначених цілей та принципів потрібно: мати засоби, що відповідають запитам користувачів; підібрати склад професорів та наділити викладачів статусом, який відповідатиме принципу єдності науково-дослідної та педагогічної діяльності; надати студентам гарантії (з урахуванням специфіки обставин), необхідні свободи та створити умови для досягнення культурних та освітніх цілей; розвинути сучасні наукові проекти між європейськими університетами; стимулювати мобільність викладачів та

студентів; досягти рівнозначності дипломів, ступенів, кваліфікацій, іспитів, стипендій при однозначній повазі до національних особливостей, а також неупередженого ставлення до цих особливостей.

MCU стала справжнім «credo» європейських університетів, на вірність якому присягають усі академічні спільноти. Проголошені в Хартії функції, завдання, цілі та інструменти їх досягнення відтворюються в тій чи іншій формі, з різною акцентуацією мають сприяти дотриманню принципів автономії ЗВО, академічної свободи головних умов існування та нормального функціонування ЗВО зазначено у висновку Програмного документа ЮНЕСКО (MCU).

На міністерській Конференції європейських країн у місті Берген (19 травня 2005 року) Україну приєднано до Болонського процесу. Внаслідок цього вона зобов'язалася внести зміни у свою систему освіти, а також приєднатися до заходів, що пов'язані з визначенням головних пріоритетів у процесі створення європейського єдиного простору вищої освіти.

В інтеграційному процесі є фактори, які справляють стимулюючий вплив на участь України в ньому: глобальний процес поєднання наукового потенціалу, запровадження системи взаємного та постійного обміну знаннями, технологіями, досягненнями між ученими у всьому світі; розвиток системи міждержавних інститутів та міжнародної кооперації; перетворення знань у прояв та спосіб конкуренції в суспільстві; прагнення до європейського єднання.

Серед факторів, що гальмують процес інтеграції в Європейську освіту, визначені: наявність національних економічних і політичних інтересів; прагнення до збереження національних традицій в науці та освіті; еміграція студентів і викладачів, які обирають найбільш сприятливі умови для навчання і роботи, в більш забезпечені країни; втрата особистісного та суспільного інтересу до освіти.

У Лісабонській декларації (2007 рік), наведено 4 основні позиції автономії ЗВО: академічна, фінансова, організаційна, кадрова автономія (Вища освіта, Болонський та Сорбонський процеси).

Варто розглянути основні програми, що мають на меті підтримку та забезпечення виконання функцій, ініціатив, завдань держави в рамках Болонського процесу, які визначають

досягнення та здобутки, в тому числі автономії ЗВО.

До цього часу впроваджується багато програм та проектів, спрямованих на впровадження ідей інтеграції в європейській освіті. Не підлягає сумніву, що така система розвиватиметься. Завдання суб'єктів, що належать до європейського і українського освітнього простору – розуміти реальні перспективи, орієнтуватися в наданих можливостях, активно брати участь у їх реалізації, висувати власні ініціативи. До вирішення цих завдань можуть долучатися як державний сектор, так і громадянське суспільство.

Україна вибрала власний шлях автономії ЗВО, визначений Законом «Про вищу освіту». Тому з 2014 року автономія освітніх установ в Україні – один з найважливіших принципів державної політики у сфері освіти. Під автономією ЗВО в Законі розуміється самостійність, незалежність і відповідальність ЗВО у прийнятті рішень стосовно розширення академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів (Закон України, 2020).

В Україні розширення автономії ЗВО вплинуло, передусім на їх правовий статус, оскільки до реформи державні ЗВО здійснювали діяльність у таких самих правових рамках, які державні установи. Особливості кожного ЗВО не були враховані через обмежену свободу дій та надмірну уніфікацію нормативних вимог. Очевидно, що українським ЗВО була потрібна автономія та менша уніфікація порівняно з іншими державними установами.

Низку повноважень законодавство надало ЗВО наділяючи їх автономією, якими раніше вони не користувалися та не володіли. При цьому для них виникають нові ризики через управління діяльністю незалежного ЗВО та організацію автономії, що в підсумку вимагає підвищити якість управлінського складу університетів, інститутів, академій. Завдяки наявності безпосереднього зв'язку між системою управління ЗВО та його правовим статусом, та після наданні їм автономії було кардинально перебудовано їх внутрішню систему управління (Роз'яснення МОН, 2014). Принципи єдиноначальності та самоврядування – це основа управління

державними та муніципальними установами освіти.

Варто також наголосити, що автономія українських ЗВО має сприяти розв'язанню системних проблем, що накопичилися у вітчизняній системі вищої освіти. Серед більш актуальних з них можна виділити (Ганіткевич, 2013):

- незбалансованість мережі університетів та інших закладів вищої освіти в Україні. В останні 20 років вища освіта стала дійсно масовою, що не підкріплювалося збільшенням державних видатків до рівня, який гарантував би якісну освіту всім бажаючим її здобути;

- інфляція стандартів освіти. Надмірне зростання кількості державних, відомчих та приватних ЗВО, не підкріплене системою контролю відповідності їх матеріально-технічної та інтелектуальної бази освітнім стандартам, нечіткість визначення цих стандартів призвели до появи «дипломованих фахівців», які не мають інколи навіть базових фахових знань, що спричиняє втрату суспільного престижу української вищої освіти;

- ізоляція від міжнародної інтелектуальної спільноти. Брак фінансування наукової діяльності ЗВО, обмеженість доступу до сучасної наукової літератури, старі наукові кадри, які не володіють іноземними мовами та сучасними засобами комунікації, «радянський менеджмент» призвели до втрати позицій університетських науковців України в міжнародному науковому співтоваристві;

- відрив викладання від сучасної науки. Відсутність зв'язку між навчальним процесом і науковими дослідженнями зумовлюється відсутністю ефективної системи підвищення кваліфікації викладачів ЗВО, а також у більшості університетів необхідної науково-дослідної бази, яка з радянських часів залишається прерогативою науково-дослідних інститутів системи Національної академії наук України;

- низька ефективність і повільні темпи впровадження принципів Болонського процесу. Не відбувся перехід на дворівневу систему ступенів вищої освіти. Не підвищилася академічна мобільність українських студентів внаслідок запровадження Європейської кредитно-трансферної системи (ECTS) та додатку до диплому міжнародного зразка, ці самі заходи не привели до визнання української вищої освіти іншими країнами її утвердження. Формальні нововведення, які не виправдано

починають бюрократизувати навчальний процес, заміняють змістовні та суттєві вимоги Болонського процесу. Непродумані заходи з реформування часто наптовхуються на опір викладачів, які вважають болонські реформи недоцільними, натомість віддаючи перевагу апробованим національним освітнім традиціям;

- низький рівень оплати праці викладачів та співробітників. Заробітна плата викладачів та працівників ЗВО не досягала навіть середньої у промисловості, що призводить до необхідності пошуку додаткових джерел доходів, у тому числі корупційних. Кар'єра викладача стає дедалі менш привабливою для талановитої та амбітної молоді;

- високий рівень корупції. Введення незалежної системи оцінювання випускників шкіл, яке, поза сумнівом, є дуже позитивним процесом, знизило рівень корупції при вступі до ЗВО, але корупція під час навчання набула майже неконтрольованих обсягів;

- потенційні загрози, пов'язані з непередуманими заходами щодо розширення автономії. При розробці і втіленні заходів щодо розширення університетської автономії необхідно передбачити ефективні запобіжники від узурпації влади у ЗВО.

Висновки.

Освіта визначається сьогодні як стратегічний ресурс для покращення добробуту людей, як механізм зміцнення авторитету та конкурентоспроможності країни на міжнародній арені. Законодавча база управління якістю у вищій освіті, забезпечення реальної автономії закладів є розробленою, механізми та критерії забезпечення якості освіти описані у відповідних міжнародних та національних стандартах і документах, проте необхідно посилити законодавчу та нормативну спрямованість забезпечення якості. Постійний механізм розробки державних освітніх стандартів вищої професійної освіти (на всіх рівнях організації управління вищою освітою) має відбуватися з урахуванням вимог ринку праці. Успішне впровадження міжнародного досвіду сучасної системи управління якістю у закладах вищої освіти забезпечить її успішне існування та підвищить рівень освіти в цілому.

Основні завдання державного управління на шляху до реалізації реальної автономії ЗВО: удосконалення адміністрування системи освіти; децентралізація управління освітою; модернізація системи кадрового забезпечення

системи освіти; удосконалення змісту і процесу навчання оптимізація фінансування освіти; посилення міжнародного співробітництва.

Автономія закладів вищої освіти в Україні має сприяти розв'язанню системних проблем, що накопичилися у вітчизняній системі вищої освіти. Актуальними з них можна назвати: незбалансованість мережі університетів та інших закладів вищої освіти в Україні; інфляція стандартів освіти; ізоляція від міжнародної інтелектуальної спільноти; відрив викладання від сучасної науки; низька ефективність і повільні темпи впровадження принципів

Болонського процесу; низький рівень оплати праці викладачів та співробітників; високий рівень корупції; потенційні загрози, пов'язані з непередуманими заходами щодо розширення автономії.

З різних причин перехід до стратегії управління вищої освіти на основі концепції автономії в нашій країні лише починається, у зв'язку з чим видається доцільним проаналізувати основні концептуальні підходи до розвитку та побудови загальнодержавних систем автономії ЗВО у країнах, які випереджають Україну в цьому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Ганіткевич Я. Проблема автономії післярадянських університетів. URL: <http://vnz.org.ua/statti/4300-problema-avtonomiyi-pisljaradjanskyh-universytetiv>.

Гусева П. Т. Болонська декларація: завдання і реалізація основних принципів. URL: <http://surl.li/mljd>.

Закон України «Про вищу освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.

Конвенція про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308#Text.

Роз'яснення МОН щодо деяких питань практичної реалізації положень нового Закону України «Про вищу освіту». URL: <http://pon.org.ua/novyny/3334-pro-realizaciyunovogo-zakonu-pro-vishhu-osvitu.html>.

Семенець-Орлова І. Політика системних змін у сфері вищої освіти в Україні. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2019. № 22 (8). С. 47–59.

Сорбонська декларація. URL: <https://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/sorbonska-deklaraciya.html>.

Чміль А. Принципи системи управління якістю освіти в процесі реструктуризації. 2006. С. 75–76.

Higher education, Bologna and Sorbonne processes. Retrieved from <https://erasmusplus.org.ua/2014-12-24-01-04-22/vyshcha-osvita-i-bolonskyi-protses/180-vyshcha-osvita-ta-bolonskyi-protses.html>.

Magna Charta Uneversitatum (MCU). Retrieved from <http://WWW.EUROOSVITA.NET/INDEX.PHP/?CATEGORY=36&ID=400&-ID=4392>.

REFERENCES

Chmil A. (2006). *Principles of education quality management system in the restructuring process*. (pp.75–76) [in Ukrainian].

Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_308#Text [in Ukrainian].

On Higher Education. (2014). № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text/> [in Ukrainian].

Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European region. URL: <http://pon.org.ua/novyny/3334-pro-realizaciyunovogo-zakonu-pro-vishhu-osvitu.html> [in Ukrainian].

Hanitkevych, Ya. *The problem of autonomy of post-Soviet universities*. URL: <http://vnz.org.ua/statti/4300-problema-avtonomiyi-pisljaradjanskyh-universytetiv> [in Ukrainian].

Higher education, Bologna and Sorbonne processes. URL: <https://erasmusplus.org.ua/2014-12-24-01-04-22/vyshcha-osvita-i-bolonskyi-protses/180-vyshcha-osvita-ta-bolonskyi-protses.html> [in Ukrainian].

Husieva P.T. *Bologna Declaration: tasks and implementation of basic principles*. URL: <http://surl.li/mljd> [in Ukrainian].

Magna Charta Uneversitatum (MCU). Retrieved from <http://WWW.EUROOSVITA.NET/INDEX.PHP/?CATEGORY=36&ID=400&-ID=4392>.

Semenets-Orlova, I. (2019). The policy of systemic change in higher education in Ukraine. *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 22 (8), 47–59 [in Ukrainian].

Sorbonne Declaration. Retrieved from <https://nau.edu.ua/ua/menu/navchannya/bolonskij-proczes/sorbonska-deklaraciya.html>.

Hrabovenko Natalia

Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-8896-1292>, natagrabovenko@ukr.net

Стаття надійшла / Article arrived: 09.01.2021

Схвалено до друку / Accepted: 19.02.2021